

שיקולי פיקוח נפש בתכנון תקציב על פי ההלכה*

עם הקמתה של מדינת ישראל התעוררו שאלות הלכתיות מרובות הנובעות מעצם קיומה של מדינה יהודית עצמאית; דבר שלא היה קיים במשך למעלה מאלפיים שנה. כמה מגדולי הדור, ובראשם הרבנים הראשיים לישראל הגרי"א הרצוג זצ"ל והגר"ש גורן זצ"ל, וכן הגר"ש ישראל זצ"ל, ישבו על מדוכת השאלות הרבות שהתעוררו, בעיקר בנושאי צבא וביטחון במדינה היהודית (אך לא רק), וחיוו את דעתם בנושאי הלכה ומדינה. גם מקומם של נושאים הלכתיים נוספים שנתחדשו בדורות האחרונים, כגון מצוות התלויות בארץ, ענייני חשמל והלכה ורפואה מודרנית והלכה לא נפקד מעיסוקם של גדולים אלו ואחרים (ובמיוחד הגר"שז אויערבך זצ"ל), ובשנים האחרונות ישנה התעוררות גדולה בהתייחסות ההלכתית לנושאים נוספים כגון הלכה וכלכלה מודרנית ועוד.

גם בנושא תכנון תקציב המדינה השמיעו בשנים האחרונות רבנים רבים את משנתם ההלכתית, אולם משנה זו התייחסה בעיקר לנושא אחד, והוא: עד כמה המדינה היהודית צריכה לסייע לשכבות החלשות!¹ לעומת זאת, על הנושא שבו אני רוצה לדון, והוא: באיזה אופן צריכים שיקולי פיקוח נפש להשפיע על תכנון התקציב, לא נכתבו מאמרים רבים, וגם אלו שנכתבו עסקו בעיקר בנושאים הקשורים לתכנון תקציבי הבריאות. במאמר זה ברצוני לעורר את השאלות בנושא באמצעות הצגת השאלה הכוללת ומתן דוגמאות להתלבטויות, ולנסות בזיהרות על סמך מקורות חז"ל והמאמרים הבודדים שעסקו בנושא, להעלות כיוונים אפשריים לפתרונות, על

* לכתובת מאמר זה הגעתי בעקבות טיפול בשאלה שהגיעה מאחת ממדינות אירופה בנושא הגדרות של פיקוח נפש בנושאי ביטחון בשבת. כשהתעמקתי בשאלה, התבהר לי בין היתר אחד ההבדלים הגדולים בין פיקוח נפש של היחיד לבין של הציבור: אצל יחיד קיים הכלל של "שומר פתאים ה'", המאפשר לאדם להסתכן אם אנשים רבים עושים זאת ואחוז הסיכון נמוך. ממילא לא שייך להגדיר מצב זה כפיקוח נפש. אך בציבור יתכן שאין הדבר כך, שהרי אם אצל האדם הפרטי הסיכון הוא נמוך (אצל חלק מהפוסקים מקובלת ההגדרה של עד 5%), הרי כאשר מגיעים לציבור, וככל שהוא גדול ביותר, הרי ששם אין זה כבר רק סיכון, אלא ודאות כמעט גמורה של סכנת נפשות (שהרי סיכון של 5% אצל האדם הפרטי, פירושו אצל מאה אנשים חמישה שימותו בממוצע). רמז לכך ניתן למצוא בגמרא בשבת (מב, א), המתירה לכבות גחלת של מתכת שלא יינזקו ממנה רבים, ולא מצאנו היתר דומה במקום חשש של היזק היחיד. מתוך כך הגעתי גם למחשבות בנושא של שיקולי פיקוח נפש בעת תכנון תקציב של רשות ציבורית, כגון מדינה או רשות מקומית.

1. את בעקבות הדיון הציבורי הכולל שהתנהל סביב הקיצוץ החד שנעשה בשנים האחרונות בקצבאות. לנושא זה הוקדש גם גיליון יט של 'צהר'.

מנת שגדולי הדור העוסקים בנושאי מדינה והלכה יחוו את דעתם בנושא².

א. תכנון תקציב לאומי

תקציב המדינה מחולק לתחומים רבים: ישנם משרדים שעיקר עיסוקם או חלק גדול ממנו הוא בתחומים שנועדו להצלת חיי אדם, כגון המשרדים לביטחון או לביטחון פנים, ואילו משרדים אחרים, כגון משרד התיירות ומשרד המסחר והתעשייה, עוסקים בפיתוח כלכלתה של מדינת ישראל. במציאות, התקציב אינו יכול לספק את כל הצרכים המרובים. מדי שנה בשנה אנו עדים למאבק בין משרדי הביטחון והאוצר סביב השאלה האם לקצץ את תקציב הביטחון ובכמה, או דווקא להגדילו. גם מהמשרד לביטחון פנים אנו שומעים חדשות לבקרים על מחסור בכוח אדם ובציוד הגובה לעתים קרובות בנפש. לפני מספר חודשים היה מאבק ציבורי גדול סביב התקציב להכנסת תרופות חדשות לתוך סל הבריאות, חלקן מצילות או לפחות מאריכות חיי אדם, והרשימה עוד רבה.

השאלה הנשאלת היא: עד כמה אנו צריכים לדאוג לתקציבי המשרדים הללו על פני משרדים אחרים, שכן בסופו של דבר עוגת התקציב מוגבלת, וכל שקל נוסף שיינתן למשרד כזה יבוא על חשבוננו של משרד אחר. ניתן להשיב שפיקוח נפש דוחה את כל התורה כולה, אך האם סביר שיוחלט, למשל, על ביטול חוק חינוך חנים, כדי לממן את כל הצרכים הללו? גם פגיעה אנושה בתקציבי משרדים כלכליים הינה בסופו של דבר פגיעה כוללת במדינת ישראל, שכן ללא כלכלה יציבה המדינה עצמה עלולה להתמוטט. גם האפשרויות האחרות להשגת תקציבים, שהן הגדלת הגירעון בתקציב או הטלת מיסים נוספת אינן מוצלחות במיוחד, שכן גירעון גדול מדי עלול גם הוא למוטט את המדינה³, והעלאת מיסים מעבר לרמה מסוימת גם היא טומנת בחובה השלכות כלכליות חמורות.

מצד שני, לפני כמה שנים כאשר נוצר עודף מסוים בתקציב המדינה, הוחלט על הפחתת מס הקנייה על מוצרי חשמל מסוימים, חלקם יכולים בהחלט להיחשב כמותרות. נראה לי די סביר, שבמדינה הפועלת על פי ההלכה, יופנה עודף תקציבי זה לרכישת אפודי מגן לשוטרים או להוספת תרופות מצילות חיים לסל הבריאות לדוגמא, אך נשאלת השאלה: היכן עובר הגבול? האם מדינת הלכה אמורה להעביר כספים לצורך מימון פעילויות תרבות⁴ כשלא הוכנסו עדיין כל התרופות לסל הבריאות, או שלא? האם עירייה שתקציב האבטחה שלה אינו מספיק להעסקתם של מספר המאבטחים הנצרך רשאית לשתול עצים ולהשקות פרחים, או שלא? על שאלות אלו ורבות נוספות צריכים לענות גדולי הפוסקים.

אם כלפי האדם היחיד ברור לנו שאין לאדם לסכן את חייו לצורך פרנסתו מעבר לתחום הסביר

2. לצערנו, מדינת ישראל מפנה גם כספים לדברים אסורים לגמרי, כגון משחקי כדורגל בשבת או מופעי פריצות, ודעת

ההלכה אינה מדריכה אותה. אך העיסוקים בשאלה זו חשובים כשלעצמם על מנת ליצור את התשתית למדינה שתתנהל על פי ההלכה, ובנוסף לכך, על מנת לתת לנציגי הציבור האמונים על תורת ישראל את הכלים לדעת על מה הם צריכים להתעקש בעת הדיונים על התקציב, ולא רק על הצרכים הסקטוריאליים הפרטיים של בוחריהם.

3. או לפחות להביא להפחתת דירוג האשראי שלה בעולם, דבר העשוי לגרום אחריו השלכות כלכליות חמורות.

4. מותרות, כמובן, על פי ההלכה.

של "שומר פתאים ה"י"⁵, הרי שכשמגיעים למערכות ציבוריות הדבר נעשה מסובך בהרבה, מכיוון שבסופו של דבר ככל שהמערכת יותר גדולה ומסובכת, המשוואה של כסף=חיים הולכת ונעשית מורכבת יותר ויותר, והפניית כספים מרובים מדי (אף שאינם מספיקים) לצורך הצלת חיים ישירה, עלולה בסופו של דבר במשוואה הכוללת להביא לפגיעה חמורה במדינה ובאזרחיה, שבחלק מהמקרים, גם לה עלולות להיות השלכות חמורות לחיי אדם ולכל קיומה של המדינה⁶. כדי לשבר את האוזן ולהמחיש שהבעיה קיימת גם במערכות קטנות יותר, אתן לכך דוגמא: באחד מיישובי יו"ש הוחלט לצמצם בצריכת הדלק של גיפ הפטרול, מכיוון שהיישוב נכנס לבעיה תקציבית קשה. על הסיור בגיפ היו מוכנים לחלל שבת בטענה של פיקוח נפש, אך כאשר נוצרה בעיה תקציבית החליטו לקחת את הסיכון. מצד שני, אילו לא היו עושים זאת, יתכן שהיה צורך, למשל, לסגור את המעון ביישוב, דבר שהיה גורם למשפחות רבות לעזוב אותו או כלל לא להגיע אליו, וע"י כך לסכן את עצם קיומו.

ב. תקציב משרד הביטחון

גם לאחר שהוחלט מהו התקציב הכולל המיועד לביטחון, עדיין נשאלות שאלות רבות בקשר לתכנון התקציב הפנימי בתוך אותו תחום, וניתן לכך מספר דוגמאות.

חלק גדול ביותר מתקציבו של משרד הביטחון משמש למימון השכר של משרתי הקבע. בנוסף לשכר עצמו, זכאים משרתי הקבע לתנאי פרישה ופנסיה מופלגים, שכמותם לא קיימים בשום מגזר אחר. אצל הלוחמים הדבר נראה מובן וסביר, שכן רוב האנשים לא יסכימו לסכן את חייהם, גם לטובת אידיאלים נאצלים, ללא ביטחון כלכלי. אולם מערך משרתי הקבע מורכב ברובו מאנשים המשרתים בתפקידים עורפיים. על כך אומרים אנשי הצבא שהדבר הינו בגדר הכרח, מכיוון שללא התנאים המשופרים, רבים האנשים שהיו מעדיפים לעבוד במגזר הפרטי, ובכך הצבא יצא נפסד. אולם, בסופו של דבר הכסף שהולך לתשלום המשכורות, בא על חשבון דברים אחרים, חלקם חיוניים ביותר. האם יש לפוסקי ההלכה מה להגיד בנושא של סדר העדיפויות, או שהדבר נתון לשיקול דעתם הבלעדי של המומחים?

גם כאשר מגיעים לדברים הנוגעים לפיקוח נפש ממש, עדיין קיימות התלבטויות רבות. אחת הבעיות הקשות ביותר היא הצורך לאזן בין צורכי הביטחון השוטף לבין ההכנות למלחמה עתידית אפשרית. שהרי כאשר התקציב מוגבל, רכישת עוד מטוס או טנק עשויים בהחלט לבוא על חשבון הוצאת פחות סיורים בגזרה מסוימת ולהיפך. מצד אחד ידועים לנו דברי הנודע ביהודה (מהדו"ת יו"ד סי' רי) האומר שפיקוח נפש שאינו לפנינו, אלא עלול לבוא בעתיד, אינו נחשב בגדר פיקוח נפש שעליו ניתן לעבור על איסורים. מצד שני, בוודאי שאף אחד לא יאמר שצריך להשקיע את כל הכסף בביטחון השוטף ולא להתכונן כלל למלחמה, מכיוון שהראשון הוא פיקוח נפש לפנינו והאחרון עתידי. מהו אפוא האיזון הנדרש על פי ההלכה?

5. שגם הוא אינו ברור תמיד, ופוסקים רבים דנו בו.

6. לאפשרות לטעון שעומס כלכלי גדול מדי על הציבור גובר על פיקוח נפש ניתן למצוא חיזוק ממספר מקורות בגמרא, ביניהם המשנה בגיטין מה, א האומרת שאין פודין את השבוין ביותר מכדי דמיהן. לפי אחד הנימוקים בגמרא שם זה משום דוחק הציבור, ויש פוסקים האומרים שזה אפילו במקום סכנת נפשות. כמו כן יש להביא בהקשר לכך את הדין האומר שניתן לצאת למלחמת רשות לשם התרחבות כלכלית (ברכות ג, ב; סנהדרין טז, א), ועיין עוד בהמשך המאמר בחלק העוסק בכיוונים של תשובות, שם מובאים עוד מקורות לכך.

ג. תקציב משרד הבריאות

כשאנו באים לדון בתקציבי הבריאות, השאלה מסובכת לא פחות, ואולי אף יותר מתקציב הביטחון, מכיוון שבעוד שההגנה הכוללת על אזרחי המדינה נתונה אך ורק בידי המדינה, והאדם הפרטי אינו מסוגל להתמודד לבד מול בעיות הביטחון (ולפחות לא עם כולן), הרי שמערכת הבריאות הינה שונה, כיוון שקיימת רפואה פרטית בארץ, וכל מי שיש לו כסף בכיסו יכול להסתדר גם ללא שירותי הרפואה הציבורית המוענקים במדינה. ולכן, מעבר לשאלת פיקוח הנפש נשאלת גם השאלה עד כמה המדינה צריכה לסייע ולממן את צורכי הרפואה של האדם הפרטי במדינה הנוהגת על פי ההלכה: האם לגמרי, באופן ניכר תוך השתתפות עצמית מסוימת מצד החולה (כפי שקיים היום) או שהאדם הפרטי אחראי לבטח את עצמו לטובת בריאותו? גם באופן פרטי, האם על המדינה להשקיע יותר במיטות אשפוז בבתי חולים לצורכי הכלל⁷, או שבכסף המוגבל העומד לרשות משרד הבריאות עליה לממן תרופה מצילת חיים העולה מיליונים, ושמעטים האנשים הנוקקים לה, אלא שחוסר המימון הזה פירושו בשבילם גור דין מוות⁸? יתרה מכך, מרבית התרופות שאנשים נזקקים להן אינן יקרות במיוחד והשתתפות המדינה במימון אינה גדולה ביותר. אולי בכלל עדיף שתרופות שעלותן אינה גבוהה במיוחד לא ימומנו כלל (או שימומנו רק לאוכלוסיות נזקקות) על מנת להפנות יותר תקציב לתרופות יקרות שאזרח רגיל אינו מסוגל לממן?

ד. תקציב משרד התחבורה

תאונות הדרכים הינן אחת ממכות המדינה הקשות ביותר, עד כדי כך שהיה מי שטען, שלו הייתה היום סנהדרין, היא הייתה פוסקת שאסור לנסוע ברכב שלא למטרות פרנסה או צרכים חיוניים אחרים. הגורם האנושי הינו הגורם מספר אחד לתאונות הדרכים במדינה, אך הוא אינו היחיד. תשתית הכבישים הלקויה בהרבה מקומות מהווה גם היא גורם בעל משקל בריבוי תאונות הדרכים, וגם במקרים שבהם האדם הוא האשם הבלעדי בתאונה, תשתית ראויה, כגון מעקה בטיחות או גדר הפרדה, הייתה חוסכת נפגעים רבים בתאונות. למרות זאת, התקציב המופנה לטובת שיפור הבטיחות בכבישים רחוק מלהספיק בלשון המעטה. ברור לי שבמדינת הלכה יופנו תקציבים רבים יותר לטובת שיפור תשתית הכבישים מבחינה בטיחותית, אך נשאלת שוב השאלה היכן עובר הגבול. האם מותר לבנות מחלפים וכבישים מהירים על מנת למנוע פקקי תנועה, כל עוד אין מספיק גדרות בטיחות במקומות הנצרכים?

ה. סיכום השאלות

אם נעיין בשאלות שהועלו במאמר זה עד כה, נראה שניתן באופן כללי לחלק אותן לשני סוגים: הסוג הראשון של השאלות, שאליו התייחסו מרבית העוסקים בנושא בעבר, הוא: איך לחלק תקציב נתון ומוגבל, שאינו מסוגל לענות על כל הצרכים של פיקוח נפש, בין הסוגים השונים

7. בכל שנה ישנם אנשים הנפטרים ממחלות שונות עקב מצוקת האשפוז בבתי החולים, במיוחד בפריפריה.

8. בכלל כדאי לשאול, מהו אחוז הסיכוי של תרופה להציל חיים שממנו ראוי שהמדינה תממן תרופות שעלותן גבוהה ביותר, ואפילו אם הדבר לא יבוא על חשבון דברים אחרים, האם יש לממן תרופה שכזאת גם כשהסיכויים שהיא תועיל נמוכים במיוחד?

של פיקוח נפש, כאשר הפניית תקציבים לתחום מסוים בהכרח תפגע בתחום האחר, או במילים אחרות: מה הם סדרי הקדימויות בפיקוח נפש?⁹ הסוג השני של השאלות, שאליו לא מצאתי כמעט שום התייחסות, הוא עד כמה יש להכביד את העול הכלכלי על הציבור, או לצמצם בפיתוח הכלכלה והשירותים לאזרח, על מנת להפנות משאבים לצורך פיקוח נפש.

1. הצעת כיוונים לפתרונות

אינני מתיימר להכריע בשאלות הכבדות שהועלו במאמר זה, אלא אך ורק לנסות ולהעלות כיוונים אפשריים לפתרונות על סמך המעט שכבר נכתב בנושא, ולבקש את חוות דעתם של הפוסקים.

באשר לסוג הראשון של השאלות, הרי שכבר דנו בנושא הגר"ש רפפורט שליט"א במאמרו "קדימויות בהקצאת משאבים ציבוריים לרפואה"¹⁰, ורבני 'המכון לרבני יישובים' בקרית ארבע, במאמר "הקצאת משאבים וקדימויות טיפול ברפואה הציבורית"¹¹. מאמרים אלו התעסקו אך ורק בנושא תקציבי הרפואה, אך נראה שניתן לנסות ולהסיק מהם גם לתחומים אחרים, שבהם עומדים שיקולי פיקוח נפש זה מול זה.

הרב רפפורט מגיע למסקנה על פי המקורות, שמוטלת חובה על הציבור לנסות ולהציל את מי שאין ידו משגת לכך בעצמו. אולם הוא טוען שכל זה נאמר דווקא כשכבר קיימת בידינו התרופה לאותה מחלה, אך יצירת תשתית שאינה קיימת על מנת שנוכל בעתיד להציל אנשים נוספים, אינה חובה גמורה כקודמתה. מתוך כך הוא מגיע למסקנה שרק לאחר שהקצינו את המשאבים הקיימים להציל את החולים שאנו יכולים להצילם כעת, רשאים אנו להקצות משאבים למחקר ופיתוח.

ראייתו העיקרית היא דברי האגרות משה (יו"ד ח"ב סי' קנא) האוסר לעבור על איסורים על מנת ללמוד רפואה, וכך הם דבריו:

הנה בדבר לנתח את המת לראות שורש החולי כדי להתלמד, שהאריך הנוב"י... ומסיק לאיסור כשאין חולה במחלה כזו לפנייהם שאפשר ידעו איך לרפאותו ע"י זה שיתחוו מת זה, משום דמה שאפשר שיזדמן חולה שיצטרך לזה ודאי לא דחינן משום חששא קלה כזו שום איסור עי"ש. ואני מוסיף, דאף אם מצד החששא היה זה חשש שראוי לדחות עליו איסורין, נמי לא היה דוחה איסור ניתוח המת, משום דלהתלמד לרפאות אין חיוב על האדם, דלא מצינו שיהיה חיוב על כל אדם שילמוד חכמת רפואה כדי לרפאות החולים שינשם ושיהיו אף שחולים

9. הכוונה לקדימויות במובן הציבורי, כיוון שבמובן הפרטי (כלומר כשעומדים לפניך שני אנשים ואתה מתלבט את מי צריך להציל קודם) כבר מצאנו התייחסויות מפורשות עוד במשנה ובגמרא, כגון במסכת הוריות יג, א. ועיין במאמרו של הגר"ש דיכובסקי, "עדיפויות בהצלת נפשות בציבור", קובץ תורה שבעל פה, חלק לא, עמ' מו-נא, שם מובאים פוסקים רבים שעסקו בנושא, והוא אינו מחדש.

10. ספר 'אסיא', חלק ז, עמ' 94-116. ועיין עוד בערך "משאבים מוגבלים" בתוך אנציקלופדיה הלכתית-רפואית, מאת הרב פרופ' אברהם שטיינברג, ח"ד עמ' 246-271. החלקים ההלכתיים בערך מבוססים כמעט אך ורק על המאמר הנ"ל של הרב רפפורט, ועל המאמר שיוזכר לקמן של הרב דיכובסקי, וזוהי עוד הוכחה למיעוט העיסוק בתחום.

11. 'מלילות' ח"א עמ' 41-11. גם במאמר זה מוקדש חלק נכבד לנושא של הקדימות הפרטית בטיפול.

מצויים ויש לחוש להם; משום שהחיוב על האדם הוא רק להציל את חברו במה שיכול, דאם הוא כבר רופא איכא חיוב עליו לרפא את חבריו החולים ואם הוא יכול לשוט בימים מחויב לשוט בנהר ולהציל אדם שטובע בנהרא, אבל אין חיוב על האדם שילמוד איך לשוט ואיך לרפאות חולים כדי שאם יזדמן לו להציל ולרפאות יוכל להצילו ולרפאותו; ודמי זה להא שאין חיוב על האדם לעבוד ולהרויח הרבה כספים כדי שיוכל לקיים מצוות צדקה ולהציל נפשות בהם, דהחיוב על האדם הוא רק על האופן כמו שהוא נמצא שיעשה מה שבכוחו לעשות. דהרי אדרבה חזינן שמי שתורתו אומנותו כרשב"י וחבריו לא עסקו במלאכתן רק כדי חיותם ונחשב זה למעלה היותר גדולה אף שאם היו עוסקין במלאכה הרבה והיו מתעשרין היו יכולין להציל נפשות שהוא חיוב גם על מי שתורתו אומנתו. אלא ודאי משום דהחיוב הוא על האדם רק כפי מה שהוא נמצא ולא שיצטרך לעבוד ולהתעשר שהוא להשתנות מכפי מה שהוא עתה בשביל פקו"י, וכן הוא גם במה שאינו מחוייב להתלמד להיות רופא כדי שיוכל לרפאות חולים. ולכן גם לנתח מתים כדי להתלמד מזה איזו רפואה נמי אין על האדם שום חיוב וממילא אסור משום שהוא ניוול המת.

על דברים אלו ניתן לטעון, שנראה שהנדע ביהודה עצמו לא יקבל את דברי האגרות משה, שהרי מדבריו עולה במפורש שכשיש חולה לפנינו מותר לנוול את המת על מנת לנסות ללמוד איך לרפא את המחלה, ואם כן יוצא שזה גם כן נקרא בגדר הצלת נפשות, ואף אם נקבל את דברי האגרות משה ושלא כנדע ביהודה, הרי יש חילוק גדול בין לעבור בידיים על איסור דאורייתא, לבין שינוי סדרי העדיפות בהקצאת כספים לצורך פיקוח נפש. ואמנם גם הרב רפפורט בחלק ב של מאמרו חזר בו מדבריו הגורפים, והגיע למסקנה שדווקא בחולים מאושפזים או כאלה שכבר נקבע להם תור אסור לפגוע לצורך מחקר ופיתוח, אך באופן שאין בעיה כזאת מותר לעשות תכנון כזה, והכלל העולה מתוך דבריו הוא שברגע שאיננו מסכנים כבר מישהו שהגיע אלינו, עלינו תמיד להעדיף הצלת אנשים רבים ככל האפשר. לכן גם ראוי להשקיע בטיפול מונע יותר מטיפול קיים, מכיוון שבהשקעה מעטה יחסית ניתן להציל אנשים רבים יותר, ובאופן כללי: עדיף להפנות משאבים על מנת להציל יותר אנשים בפחות כסף, מאשר להציל מעט אנשים שהצלתם יקרה, אך רק בתנאי שאיננו דוחים אדם שכבר החל בטיפול או שנקבע לו תור לכך. מסקנות דומות יש גם במאמר הנ"ל ב'מלילות'.

את הדברים הנ"ל ניתן גם להחיל על שאר התחומים, כגון שעדיף להשקיע בבטיחות בכבישים מרכזיים שנוסעים בהם אנשים רבים, מאשר בכבישים צדדיים, גם אם הם מסוכנים יותר, וכן שנודעת חשיבות מרובה להפניית תקציבים לחינוך לנהיגה נכונה.

בעניין ההכנות למלחמה מול הצורך להגן על חיי האזרחים והחיילים בביטחון השוטף, היה ניתן לכאורה לומר שהבט"ש הוא לפנינו יהיה עדיף, אך לאחר חשיבה נראה לענ"ד שההכנות למלחמה קודמות לתקציב הבט"ש, מכיוון שהכנות אלו נועדו לא רק לשם מלחמה עתידית, אלא על מנת ליצור הרתעה כלפי אויבינו שלא יילחמו נגדנו בהווה. כמו כן, במלחמה מדובר על פיקוח נפש של כלל האומה, לעומת הבט"ש שהוא אמנם פיקוח נפש של רבים, אך אינו מהווה סכנה באותה רמה לכלל האומה.

אמנם ישנם מקרים שבהם קשה, ואולי לא ניתן, לתת תשובה חד-משמעית, כגון עד כמה ניתן להוריד את תנאיהם של משרתי הקבע ועדיין להשאיר את האנשים המתאימים לתפקיד, על מנת להפנות כספים לצורכי פיקוח נפש אחרים, ויתכן שדברים אלו נתונים לשיקול דעתם של המומחים, וכמו שרופא הוא המוסמך לקבוע אם מצב מסוים הוא בגדר פיקוח נפש ולא הרב.

על הסוג השני של השאלות, שהוא פיקוח נפש מול פיתוח כלכלי, נכתב עוד פחות. הגר"ש דיכובסקי שליט"א, במאמרו "עדיפויות בהצלת נפשות בציבור"¹², התייחס בתחילת דבריו לנושא הזה, והוא מביא מספר ראיות לכך שאצל ציבור, גם רווחה כלכלית נחשבת כפיקוח נפש. ראיה אחת הוא מביא מהגמרא בנדרים (דף פ, ב) האומרת שלדעת ר' יוסי בני עיר שיש להם מים מוגבלים, לא רק שתייתם קודמת לשתיית אחרים (שהרי חייך קודמים לחיי חברך), אלא גם כביסתם קודמת לחייהם של אחרים, ומשמע בגמרא שם, וכן מבואר בר"ן, שזה משום צער גופם שקודם לחיי אחרים.

מקור נוסף לכך שמחסור כלכלי לרבים נחשב כפיקוח נפש, הוא דברי התוס' (סנהדרין דף כו, א) האומרים באחד מתירוצייהם ש'ינאי התיר לזרוע בשביעית משום ארנוגא, מכיון שלא יהיה להם כסף לשלם מיסים וימותו בתפיסת המלך, ואילו אדם פרטי מחויב למסור את כל ממונו כדי שלא לעבור על איסור תורה. כן מביא הרב דיכובסקי שם בשם שו"ת בן פורת לר"י ענגיל (ח"ב סי' י), שממון רבים נחשב כנפשות ממש.

לפי זה נראה שאין להעמיס עול כלכלי כבד מדי על הציבור לצורכי הצלת נפשות, וכן שניתן להפנות כספים גם לאפיקים אחרים על מנת לפתח את כלכלתה של מדינת ישראל. אולם צריך לשקול את הדברים בזהירות יתרה, על מנת שלא ייווצר מצב שבו יוקצה כסף למטרות שאינן הכרחיות, כאשר עדיין חסרים תקציבים להצלת נפשות. ושוב, אינני בטוח שניתן לתת תשובה חד משמעית איך בדיוק צריך לאזן בין הדברים.

סיכום

השאלות שנשאלו ועוד רבות אחרות, צריכות לעמוד בפני גדולי הפוסקים, כאשר באים לדון בתכנון התקציב לאור ההלכה. אין זה רק הלכתא למשיחא, כיוון שכבר היום יש רשויות מקומיות דתיות, שבטוחני שהן צריכות להתמודד עם שאלות מסוג זה. קל וחומר כשמדובר בתכנון תקציבי של מדינת הלכה, שאנו מקווים לראותה כמה שיותר מהר. כיווני הפיתרון שנידונו במאמר זה, הינם רק בגדר של שרטוט קווים כלליים על מנת לנסות ולעורר את הדיון שכמעט ואינו קיים בנושא, ובטוחני שכמו שגדולי התורה דנו ופסקו בנושאים רבים שהתחדשו בדורות האחרונים, ובמיוחד מאז שיבת עם ישראל לארצו והקמת המדינה, יתנו גם את התשובות לשאלות של שיקולי פיקוח נפש בתכנון תקציב.

12. בתוך תורה שבעל פה חלק לא עמי, מ-נא.